

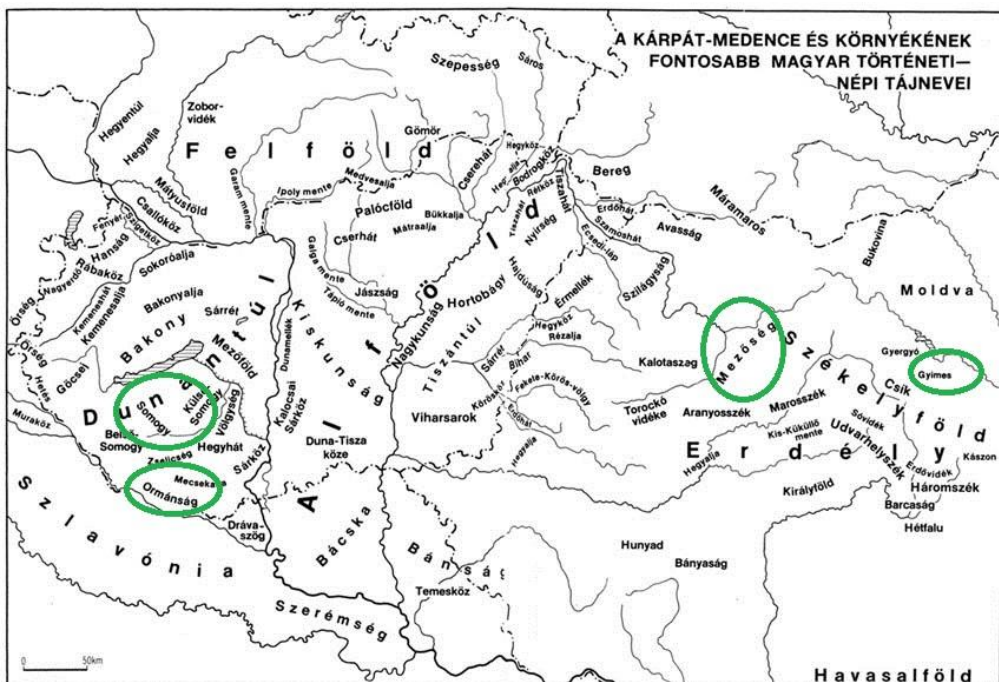
„Párválasztó” dallamok

Az archaikus magyar népi dallamvilág rokonságai

Általában a magyar népzében párválasztónak hívjuk az olyan tánc kíséretére szolgáló dallamokat, melyeket énekelve a táncosok partnert választanak, illetve cserélnek. Dolgozatomban a „párválasztó” szó jelentése más kontextusba kerül, kivételesen nem a dallamot éneklők, hanem maguk a dallamok fognak „párt választani”. Megközelítésemben ez kétféleképpen történik, az egyik oldalról tájegységi elrendeződés alapján, másfelől pedig dallamrokonság szerint, így az összeállítások kétfelől fognak szorosan összekapcsolódni. Az új dallamtípus bemutatása a tájegységi csoporton belül történik, miközben tájegység-váltáskor ugyanaz az alapidallam-típus megmarad.

Ezen a koncepción keresztül szeretném bemutatni az archaikus magyar népzene táji változatosságát, illetve karakteres eltéréseit adott dallamtípusokban. Bartók Béla 1924-ben kiadott kötetében, 'A magyar népdal'-ban már megkülönböztet három kategóriát, így a kötött szerkezetű, strofikus dalokat 'A', 'B', és 'C' osztályba sorolja. Az 'A' osztályba tartoznak a régi stílusú dalok, a 'B' az új stílust foglalja magába, a 'C' pedig az úgynevezett vegyes osztály, dolgozatomban csak a régi stílusréteggel foglalkozom.

Három, egymástól térben távol eső tájegységet választottam ezek szemléltetésére. A Dunántúli dialektusterületről Somogy és Baranya megyéből, Erdélyben a Mezőségről, és Gyimesből szeretnék régi stílusú dallampéldákat bemutatni.

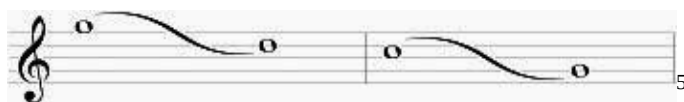
¹ a Magyar Néprajzi Lexikon melléklete

Bartók Béla megállapította, hogy a magyar népzene szöveges strofikus dallamanyaga – tehát többsége – alapjában nyelvterület szerinti egységes, de a régi stílus árnyalatai szerint négy nagy dialektusterületre osztható.² Az első a dunántúli dialektus, amely magában foglalja az egész Duna-jobbparti magyar lakosságot. Bartók dallamszerkezeti, intonációs és ritmikai sajátosságokat állapított meg e területen.³ A régiesen díszített dallamok bizonyítékai annak, hogy egykor ezen a tájon is létezhetett az erdélyihez hasonló gazdag díszítésmód.

Intonációs sajátosság a jellegzetesen magasra énekelt terc hang, az úgynevezett „dunántúli terc”, illetve az ingadozó kvint és szeptimhangok. Ezek fognak megjelenni előadásomban a Somogy- és baranya megyei népdalokban.

A Somogy megyei Berzencéről származó Káplár Jánostól 1936-ban gyűjtött Seemayer Vilmos, többek között a „Szerelem, szerelem...” kezdősorú dalt. Érdekessége, hogy az adatközlő eljátsza hosszúfurulyán, népies nevén hosszifuruglán, illetve el is énekli, mindkét előadásban megfigyelhetők az ingadozó intonációk. A kis ambitusú pentaton dallam a „lá-dó-ré-mi” magra épül, ez egészül ki az alsó „szó” hanggal, ami még a pentaton rendszer része, illetve a „fá”-val, ami díszítőhangnak feleltethető meg, tehát pien-hang. A dallam érdekessége az ABBC sorszerkezet, valamint az 1 (VII) VII 1⁴ kadencia, vagyis sorzáró hangok. Szintén régies jellegére utal a szillabika, hat szótagos, izo-szillabikus a szöveg. Ennek a dallamnak a típus-„párja” az előadás végén fog bemutatásra kerülni, mivel a tájegység-tematikában Gyimeshez tartozik.

Mohács szintén a Dunántúli dialektusterületen, de Baranya megyében fekszik. Népzeneje vegyes, jelen volt a magyar mellett nagy százalékban a horvát, és a bosnyák etnikum zenéje is. Mégis megmaradt a magyar dallamanyagnak a régi rétege is, ilyen a Horkics Mihályné Bencsik Mária által énekelt „Két fa között felsütött a holdvilág...” kezdetű népdal, amelyet Kodály Zoltán gyűjtött 1950-ben. Nagy ívű ereszkedő, kvintváltó, lá-pentaton dallam, ennek tipikus sorzáró hangjaival, a 8 (5) b3 1 –es kadenciával. Ez a dallamtípus nem Dunántúlon jellemző, bár itt is található rá adat, előfordul még nagyon kis százalékban Felföldön, illetve egy feljegyzés Moldvából, ám legnagyobb arányban az Erdélyi dialektusterületen lelhető fel. Itt is legjellemzőbb területei Gyimes és a Mezőség falvai, például Magyarpalatka, Feketelak, Szék és Magyarsovát.

² Bartók Béla: A magyar népdal 1924-ben megjelent könyve, melyben azonban még nem szerepel a később ötödik dialektusterületként bevezetett Moldva.

³ Magyar Népzenei Antológia, DVD-ROM, Dunántúl, szerk.: Olsvai Imre, 1993.

⁴ a „VII” kadencia a záró hang alatti hetedik fokot jelzi; a zárójel pedig a főkadenciát

⁵ pentaton nagy ívű ereszkedő kvintváltó stílus, Sebő Ferenc: Népzenei Olvasókönyv

Az első nagy dialektus-váltást ezzel a dallammal szeretném szemléltetni, így bemutatni a Baranya megyei dallam magyarpalatkai párhuzamát, ezzel átkerülve Erély területére a Mezősége. Ritmikában és metrikában tér el legjelentősebben a dal, ebben a variációban „magyar”-nak, más elnevezés szerint „négyes”-nek mondják, ezek a megnevezések a tánc típusát jelzik. Jellemző erre a fajta tánczenei kíséretre a sánta lassú düvő⁶, mely összefüggésben van az itt jelen lévő lassú legényes tánccal, a „lassú”, vagy „ritka” magyarral. A mezősegi tánc kíséretet vonószenekear elégit ki, általában hegedű, brácsa és bőgő összeállításban.

Mezőségen a szórvány magyarság nagyon sokáig őrizte az archaikus népzenei hagyományt, talán legtovább itt lehetett találni legtovább gazdagon díszített, régiesen előadott dallamokat.

Az „Az én babám fürjmadár...” kezdetű dal sajátossága, hogy az úgynevezett „jaj-nóta” típusba tartozik. Ezek főleg régi stílusú dallamból kibővült, laza szerkezetű és változó hosszúságú, leginkább azonban duplasorosságban, 8+8 szótagosan rögzült dallamversszak, amit elsődleges funkciója szerint lassú lírai tánchoz, zenekísérettel, részben értelmetlen szótagokra énekelnek.⁷

A mohácsi dallamtól eltér ezen kívül az első sor kadenciája, itt hetedik fokon áll meg, ezután szintén egyértelműen kirajzolódik a nagy ívű ereszkedő dallamvonal. Ambitusa is nagyobb, mint a dunántúli variációnak, itt nagy decimáig emelkedik, illetve süllyed a dallam.

A magyarszováti Dezső Erzsébet által énekelt változat magán hordozza a magyarszováti éneklésmód jellegzetességeit, erőteljes hangvételi és gazdagon díszített a gyorsabb tempó ellenére is.

A következő dallamtípus amit bemutatnék, leginkább Mezőségen és Kalotaszegen található meg, ezen kívül az Alföldről találunk adatot rá, illetve Gyimesben.

A mezősegi Mezőkeszűn keservesként ismerjük, zenekarral találunk felvételt róla, Kallós Zoltán gyűjtésében Tóbiás József primás és zenekara játssza. Ugyanez Feketelakon szöveges variációban került felvételre, szintén Kallós Zoltán gyűjtésében Balla Ferencné Szász Etelkától 1963-ban. Ez a típus is jellemzően nagy ívű ereszkedő dallam, 7 (5) b3 1-es kadenciamutatóval, nyolcas izo-szillabikus felépítéssel. Sajátossága a régi rétegre jellemző fríges zárlat, ami a dallam modális hangsorokkal való kapcsolatához nyúlik vissza, és a második fok leszállítását jelenti, leginkább zárlatokban fordul elő. Nem tiszta pentaton dallam, itt is megjelennek pien-hangok, szolmizálva a „fá” és a „szó”.

⁶ Pávai István: Az erdélyi magyar népi tánczene, 2012.

⁷ Magyar Népzenei Antológia DVD-ROM, Erdély

Ennek rokondallamát találjuk meg Gyimesben lassú magyarosként. Az előadásmód jellegzetessége a hegedű – ütőgardon hangszer összeállítás, melyben a gardon egyszerre szolgáltat ritmus- és bourdonkíséretet. A gardon négy húrját általában 'd'-re hangolják, ritkább esetben 'd-a' kvintre, a bal kéz szólaltatja meg a csípő húr, a jobb kéz pedig ütőpálcával a másik három húr, a hangsúly minden esetben ezen van, ez adja a lassú magyaros tánc sánta lassú dúvő kíséretét. Ezt a ritmikai különbséget szeretném kihangsúlyozni az elhangzó feketelaki keserves dallammal majd utána a gyimesi lassú magyaros tánccal.

⁸ Magyar népdaltípusok példatára, a dallamváz bemutatása

A gyimesi hegedűjáték is sajátos, pontosan a gardon nyersségét próbálja kiegyensúlyozni a kettősfogásokkal, illetve előkéekkel, utóakkal, így dúsítva a hangzást és növelve a hangerőt. Ugyanezt a funkciót tölti be a hegedűre felszerelt zengőhúr is, amelynek eredete a reneszánszig visszavezethető, több húros hangszeren is alkalmazták a hangerő növelésének céljából.¹⁰ A hegedűjáték díszítésmódja hasonlít az énekes díszítésmódra, megtalálhatók glissandók, körülírások, lehajlások. A sajátos stílus kialakulásához valószínűleg hozzájárult a furulyás hagyomány is, ez leginkább a semleges terc és szeptim intonálásán érzékelhető. A régies hangszerjáték, és énekstílus megmaradásának egyik fő feltétele a földrajzi elhelyezkedés, Gyimes földrajzilag elhatárolt, így kevésbé tudtak eljutni ide az újítások, a polgárosulás is későn történhetett meg.

A „Haragszik a Nap a Holdra...” kezdetű lassú magyarosnak nagyon sok variációja ismert, megtalálható 7 (b3) b3 1-es, 7 (b3) 4 1-es variációban is, vagy oktávon záródó első sorral.

Műsorom végére szerettem volna kialakítani egy keretes szerkezetet, így egy kis ambitusú, régi stílusú dallal szeretném lezárni, amely összekapcsolódik a dallamtípusok tematikája alapján az első, somogyi népdallal.

Dialektusterületileg szervesen kapcsolódik a tájegységi tematikához, a lassú magyaros után gyimesi keserves következik. A beszédritmusú, általában ereszkedő dallamvonalú és pentaton hangsorú keserveket leginkább a szabadon improvizált sirató-félék rokonainak és leszármazottainak tekintjük. Szótagszám ingadozásaikkal és változó – nem következetesen négysoros – strófaikkal a gyimesi keservek jól érzékeltetik, hogyan történhetett az átmenet a kötetlen szerkezetű siratóból a strofikus dalba.¹¹ Nagyon bensőséges hangulatú műfaj, a falusi hagyományban mindenkinek volt, vagy lehetett saját keserve, a csakis rá jellemző történések befoglalásával, egyéni érzelmek kimondásával. Tematikailag leggyakrabban megjelent az árvaság, szerelem, katonaság, bujdosás és szeretetlenség.¹²

Az általam választott dallam különlegessége a szó-pentaton hangneme, amely a lá-pentaton után az egyik legelterjedtebb a magyar népzeneben. Ez Bodor Györgyné 'Molnár' Tankó Berta egyik keserve Gyimesfelsőlok-Görbepatakáról, amelyet Sárosi Bálint és Németh István rögzítettek 1963-ban. Somogyi „párjához” hasonlóan ez a dallam is hat szótagos, izo-szillabikus szöveget hordoz, szintén a régi stílusréteg jellemzőjeként.

⁹ gyimesi ütőgardon

¹⁰ Kiss Eszter Veronika: A furulya- és a hegedűjáték kapcsolata Gyimes hangszeres zenéjében

¹¹ Magyar Népzenei Antológia DVD-ROM, 2012.

¹² Magyar Néprajzi Lexikon: keserves, keserves ének, kesergő szócikk

A dallamrokonságok forrásaként a Magyar Népzene Tára VI – XII. kötetit használtam fel.

Természetesen lehetetlen a magyar népzenenek akár csak ezeket a kis tájait is bemutatni egy-egy dallamon keresztül, viszont remélem karakterében megfoghatóak lesznek az előadásmódbeli, stílusbeli különbségek, mert ezektől lesznek egy-egy adott tájegységre jellemzőek a dallamok lokális variációi.

Annus Réka

Budapest, 2014.12.01.